

**ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ
РОБОТИ АСПІРАНТІВ І ДОКТОРАНТІВ**

Вдосконалення педагогічної практики та розвиток наукового педагогічного знання найтіснішим чином пов'язані з організацією науково-дослідної роботи в галузі педагогіки. Адже, досягаючи певних результатів у навчанні, вихованні, розвиткові та професійній підготовці молодого покоління, педагог прагне осмислити свою діяльність з тим, щоб, по-перше, надати їй міцних теоретичних підвалин, а по-друге, зуміти адекватно представити свій досвід навчально-виховної роботи колегам, розкрити його педагогічну цінність і забезпечити науково обгрунтовані підстави для впровадження його у широку педагогічну практику. Фахівці ж наукової галузі, в силу специфіки своєї професії, мають постійно перебувати у науковому пошуку, підвищувати свій методологічний, науково-теоретичний та методичний рівень, адже не вдосконалюючи своєї наукової кваліфікації, неможливо досягти теоретично і практично значущих результатів дослідної роботи, що характеризуються науковою новизною і можуть визначати нові орієнтири у педагогічній науці й практиці.

Саме ці причини спонукають педагогів і науковців вступати до аспірантури й докторантури для серйозної й цілеспрямованої роботи над написанням кандидатських та докторських дисертацій, в яких репрезентуються та узагальнюються результати їхніх багаторічних напружених наукових пошуків, і які знаменують собою перехід пошукувачів на якісно новий рівень наукового мислення й методологічної культури, що характеризується вищим ступенем узагальненості, концептуальності та наукової зрілості.

Проблемі організації науково-дослідної роботи в галузі педагогіки присвячено досить багато наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, у працях академіка С.У. Гончаренка [2; 3; 4], професора О.П. Рудницької [11; 12], російських дослідників Ю.Г. Волкова [1], М.І. Загузова [5; 6],

В.В. Краєвського [7], О.М. Новікова [10], Г.І. Рузавіна [13] та інших вчених-методологів викладено основні вимоги щодо написання наукових праць з проблем педагогіки, а також представлено критерії оцінювання їх наукової якості.

Втім, незважаючи на досить ґрунтовний аналіз методологічних, теоретичних та методичних аспектів проведення наукового дослідження, здійснений у працях вчених, актуальною проблемою, що хвилює сьогодні й молодих і зрілих науковців, які розпочинають роботу над дисертацією, залишається виявлення особливостей організації науково-дослідної роботи. З метою аналізу останніх ми підготували цю наукову статтю.

Характеризуючи особливості й відмінності кандидатських та докторських дисертацій, звернемося передусім до визначення сутності самого цього поняття, адже перш ніж приступити до дисертаційного дослідження, слід з'ясувати для себе, що це за вид наукової роботи і які вимоги він висуває до здобувача наукового ступеня.

Згідно з дефініцією, поданою в “Українському педагогічному словнику” С. Гончаренка, *дисертація* (від лат. *dissertatio* – розвідка, дослідження, розмірковування) *становить собою наукову працю, підготовлену для прилюдного захисту на здобуття наукового ступеня* [2, с. 90-91].

У “Російській педагогічній енциклопедії”, виданій у 1993 р., дисертація визначається як кваліфікаційна робота, в якій на основі теоретичного аналізу та емпіричного дослідження вирішуються вагомі наукові проблеми чи актуальні наукові завдання, репрезентується логіка й прийоми наукового пошуку.

Найбільш розгорнуте формулювання поняття “дисертація” подають російські вчені Ю.Г. Круглов та А.Ф. Парастаєв. Згідно з ним, дисертація є кваліфікаційною науковою роботою, що характеризується внутрішньою єдністю й містить сукупність результатів досліджень та наукових положень, які висуваються здобувачем наукового ступеня для публічного захисту й свідчать про його особистий внесок до науки в якості вченого.

Як особливий науковий та літературно-творчий жанр дисертація має відповідати ряду кваліфікаційних вимог, що й визначають особливості організації науково-дослідної роботи

аспірантів і докторантів.

Зокрема, дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук є “самостійною науковою кваліфікаційною роботою, в якій представлені науково обгрунтовані теоретичні, методичні чи технологічні розробки, що забезпечують вирішення важливих *прикладних* завдань у педагогіці” (М.І. Загузов). Вона, за визначенням академіка С. Гончаренка, має містити наукові і практичні висновки та рекомендації щодо поліпшення роботи в закладах освіти різних типів і рівнів акредитації.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук є “самостійним науковим теоретичним чи експериментальним дослідженням *великих і важливих* питань теорії, історії педагогіки, дидактики, методики навчання тощо” (С.У. Гончаренко). У ній на основі виконаних автором досліджень та наукових узагальнень розроблені теоретичні положення, сукупність яких можна кваліфікувати як *новий науковий напрям педагогічної науки*. Результати докторської дисертації мають вагоме значення для розвитку педагогічної теорії й практики” (М.І. Загузов).

Згідно з “Порядком присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника”, дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора наук необхідно оформлювати, відповідно до вимог державного стандарту України ДСТУ 3008 – 95 “Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення”.

Останні зміни щодо вимог до написання дисертацій викладені у Бюлетені ВАК України № 6, 2007 р. (і взагалі, працюючи над дисертацією, аспірантам і докторантам бажано проглядати усі числа Бюлетенів, адже в них вміщено інформацію, що може мати для них принципове значення).

Розпочинаючи дослідження, пошукувачам наукових ступенів слід ознайомитися з нормативними освітніми документами, які надають орієнтири для здійснення наукового пошуку: Законами України “Про освіту”, “Про професійно-технічну освіту”, “Про вищу освіту”, Постановами Верховної Ради України “Про стан і перспективи розвитку професійно-технічної освіти в Україні”,

Національної доктрини розвитку освіти, Державної національної програми “Освіта” (Україна ХХІ століття)”, “Державною програмою “Вчитель”, “Положенням про ступеневу систему освіти в Україні”, “Положенням про ступеневу професійно-технічну освіту”, та іншими законодавчими і нормативними документами, що регламентують діяльність закладів загальної, професійної, вищої та професійно-педагогічної освіти.

У наукових бібліотеках України (передусім, у Державній науково-педагогічній бібліотеці ім. В. Сухомлинського АПН України, Бібліотеці Інституту педагогіки АПН України, Бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України, Бібліотеці ім. М. Максимовича КНУ ім. Т. Шевченка, Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського, Національній Парламентській бібліотеці, Бібліотеці НПУ імені М.П. Драгоманова та ін.) накопичено досить значні фонди літературних і дисертаційних джерел з усіх проблем, досліджуваних сучасною педагогічною наукою. Й, розпочинаючи свій науковий пошук, дисертанти мають ознайомитися з бібліотечними фондами та відвідати медіа-зали цих бібліотек.

Важливою складовою організації науково-дослідної роботи аспірантів і докторантів є складання *робочого* та *індивідуального* планів.

Індивідуальний план роботи аспіранта чи докторанта відображає порядок його дій щодо виконання завдань дисертаційного дослідження упродовж усього терміну перебування в аспірантурі чи докторантурі. Він розрахований на 3 роки для тих, хто навчається в докторантурі й стаціонарній аспірантурі, та на 4 роки для тих, хто навчається в аспірантурі без відриву від виробництва. При заповненні індивідуального плану дисертанту варто так формулювати наукові завдання на кожний рік, щоб вони були реальними для виконання на його кінець, адже за кожний пункт плану йому доведеться звітувати на засіданні відділу й під час атестації за навчальний рік перед заступником директора з наукової роботи. Водночас, розподіляти завдання індивідуального плану слід так, щоб на третьому чи четвертому (для заочників) році навчання робота над дисертацією була в цілому завершена й представлена у першому варіанті для

обговорення на засіданні відділу, до якого він прикріплений.

Робочий план дисертанта стосується структурування змісту наукової роботи й нерідко становить собою план-проспект, в якому представлено реферативний виклад розташованих у логічному порядку питань, за якими аспірант чи докторант систематизує в ході роботи увесь зібраний ним фактичний матеріал.

Окрім загального плану-проспекту дисертації, який подається для затвердження теми або при вступі до аспірантури-докторантури, бажано, на нашу думку, розробляти плани-проспекти до кожного з підрозділів дисертації, оскільки вони допоможуть дисертантові вибудувати логіку викладу змісту підрозділу та встановити зв'язок з наступним підрозділом у ході написання тексту роботи.

Зважаючи на те, що в процесі опрацювання наукових джерел дисертант здобуває більше інформації з різних питань, розглядуваних в дисертації, ніж він в змозі охопити одразу, то найбільш зручним для нього, на нашу думку, завести папки до кожного з підрозділів (в тому числі зробити це й в комп'ютері), до яких складатиметься опрацьована інформація. Під час написання підрозділу дисертант структуруватиме її, відповідно до розробленого ним плану-проспекту, і в такий спосіб логічно вибудовуватиме зміст наукового матеріалу.

З власного досвіду роботи з аспірантами нами зроблено висновок, що, незважаючи на те, що усі з них писали дипломні та магістерські роботи, вони не завжди усвідомлюють зв'язку теми дисертації з її змістом і структурою. У зв'язку з цим ми б порадили науковцям-початківцям частіше (майже щоденно) вчитуватися в свою тему і стрілочками встановлювати зв'язки між ключовим її поняттям та пов'язаним із ним іншими поняттями теми. Це дозволить чітко окреслити найважливіші аспекти розгляду обраної наукової проблеми і розробити чіткий план її дослідження.

Слід зазначити, що на початку наукової роботи майже усі аспіранти проходять етап, коли читаючи захищені дисертації, вони переживають стан фрустрації і їм здається, що вони не в змозі написати роботи "такого ж високого наукового рівня". Але, опановуючи уміння теоретичного аналізу досліджуваної

проблеми, молоді вчені набувають здатності критично осмислювати наукові підходи інших дослідників і з урахуванням цього вибудовувати зміст і логіку своєї дисертації.

Відомо, що основними напрямками дисертаційних досліджень з педагогіки є: *теоретико-методологічні, експериментально-педагогічні, історико-педагогічні й методичні.*

Теоретико-методологічні дисертації обґрунтовують новий методологічний підхід чи напрям наукового педагогічного знання. Зазвичай, це докторські дисертації, хоча у сучасній педагогіці здійснено вдалі спроби написання кандидатських теоретико-методологічних дисертацій, зокрема, російськими вченими [8, 9].

Експериментально-педагогічні дисертації мають прикладне значення й відкривають нові шляхи для розв'язання практичних педагогічних завдань. Кандидатська експериментально-педагогічна дисертація складається, за традицією, з трьох частин.

У першій – *теоретичній* частині має бути здійснено аналіз основних наукових підходів до розгляду педагогічної проблеми, окреслено зміст найважливіших наукових понять, визначено структуру досліджуваних педагогічних явищ і на основі узагальнення цих теоретичних даних подано дисертантом власні визначення базових понять і обґрунтовано структуру тих педагогічних явищ або процесів, які він розглядає, створено їх ідеальну теоретичну або концептуальну модель тощо.

Друга частина дисертації є *діагностичною*. У ній аналізується відповідність існуючого стану педагогічної практики до запропонованої дисертантом ідеальної моделі, структури тощо (при цьому досліджується не уся існуюча практика навчання, виховання, професійної підготовки, розвитку певних якостей та ін., а лише той аспект, який стосується *безпосередньо* проблеми дослідження), виявляються суперечності, недоліки практичної педагогічної діяльності, з'ясовуються їх причини, на основі чого розробляється методика та окреслюються перспективи експериментальної роботи з удосконалення існуючої практики.

Третій розділ дисертації присвячується опису *формульованої дослідно-експериментальної роботи* й містить науково обґрунтований дисертантом спосіб розв'язання досліджуваної педагогічної проблеми, представлений у вигляді нової методики,

моделі, системи, технології, а також опис ходу та результатів експериментальної роботи щодо впровадження цієї моделі чи методики до навчально-виховного процесу певного закладу освіти, підтверджений статистичним аналізом отриманих експериментальних даних.

В історико-педагогічних дослідженнях, присвячених вивченню етапів становлення та розвитку педагогічних явищ і процесів; освітніх теорій, шкіл, концептуальних ідей та системи педагогічної діяльності видатних представників освіти і культури нерідко зміщуються акценти з педагогічних аспектів на професійні (мистецтвознавчі, військові, інженерні та ін.) і тоді дослідження втрачає власне педагогічний зміст.

Іншою помилкою історико-педагогічних досліджень з проблем становлення та розвитку освіти є їх реферативний, описовий характер, відсутність теоретичного історико-педагогічного аналізу та узагальнення викладених (навіть дуже гарно і вичерпно) наукових фактів. А, власне, це і має бути головним змістом такої роботи: виявити соціально-культурні та освітні передумови аналізованого педагогічного явища; чинники, що позитивно та негативно впливають на його розвиток; об'єктивні та суб'єктивні умови цього розвитку; його закономірності та тенденції; обґрунтувати педагогічну доцільність використання проаналізованого педагогічного досвіду в сучасній освіті. А головне – знайти і ввести до наукового обігу нові педагогічні факти з історії становлення та розвитку освіти.

Ще однією недоречністю дисертаційних робіт різної тематики є намагання дисертанта “втиснути” у них увесь матеріал, який ним набрано, навіть, якщо він бачить, що цей матеріал не додає нічого нового й навіть переобтяжує й робить нечітким зміст дисертації. Але, шкодуючи витраченого часу й результатів своєї праці, вчений-початківець наполягає на тому, щоб залишити цей баласт у дисертації, знижуючи наукову якість виконаного дослідження.

Неуважне, квапливе ставлення до написання дисертаційної роботи призводить до того, що в її тексті зустрічаються недоречності, дублювання, граматичні й стилістичні помилки. Цього можна уникнути, якщо по кілька разів перечитувати текст

підрозділу, озвучувати його перед своїми близькими. Це дозволить почути себе, ніби з боку, й помітити ті огріхи, які не схоплюються увагою при читанні тексту “про себе”.

При написанні дисертації важливо слідкувати за дотриманням єдиної логіки викладу матеріалу, наукового стилю мовлення, грамотним оформленням тексту роботи, непорушним слідуванням правилам наукової етики (тобто, коректністю цитування, використання інтелектуальної власності інших науковців, недопущенням перекручування цитат, відповідно до потреб свого дослідження тощо). Це слугує, за висловом М.І. Загузова індикатором того, що дисертант є “готовим увійти до наукового співтовариства як гідний його член”.

Отже, вирішивши розпочати науковий пошук, і аспірант і докторант має бути готовим до того, що цей шлях не буде для нього легким і вимагатиме від нього значного інтелектуального та емоційного напруження, активізації усіх його сутнісних сил і творчого потенціалу. Попри це, він повинен також бути переконаним у тому, що, за умови постійної й цілеспрямованої роботи над розв’язанням поставлених завдань, він подолає усі труднощі й перепони на шляху до своєї мети і стане гідним членом наукового співтовариства.

Література

1. Волков Ю.Г. Диссертация: Подготовка, защита, оформление: практ. пособ. / под ред. Н.И. Загузова. – М.: Гардарики, 2002. – 160 с.
2. Гончаренко С.У. Методика як наука / С.У. Гончаренко. – Хмельницький: Вид-во ХГПК, 2000. – 30 с.
3. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / Семен Устимович Гончаренко. – К.; Вінниця: ДОВ Вінниця, 2008. – 278 с.
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
5. Загузов Н.И. Докторские диссертационные исследования по педагогике и психологии (1937-1999): справочник. – М.: ГНОМ и Д., 2000. – 216 с.
6. Загузов Н.И., Писарева С.А., Тряпицына А.П.

- Современные диссертационные исследования по педагогике: монография. – М.: ИРПО, 2003. – 167 с.
7. Краевский В.В. Общие основы педагогики (Раздел 4: «Методология педагогики и методы педагогических исследований»): учеб. – М.: Академия, 2003. – 256 с.
 8. Кузин Ф.А. Методика написания диссертации, правила оформления и порядок защиты: дисс. ... канд. пед. наук. – М., 1998.
 9. Наушбаева С. Гипотеза как средство развития дидактического знания: дисс. ... канд. пед. наук. – М., 1987.
 10. Новиков А.М. Докторская диссертация?: Пособие для докторантов и соискателей учёной степени доктора наук. – М.: Эгвес, 2003. – 120 с.
 11. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
 12. Рудницька О.П., Болгарський А.Г., Свистельникова Т.Ю. Основи педагогічних досліджень: навч.-метод. посіб. – К.: Експрес-об'ява, 1998. – 144 с.
 13. Рузавин Г.И. Методология научного исследования: учеб. пособ. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 317 с.

В статье проанализированы особенности проведения кандидатских и докторских диссертационных исследований по педагогике; выявлены основные ошибки, совершаемые начинающими учёными; предложены пути их преодоления.

Ключевые слова: диссертация, научно-исследовательская работа, индивидуальный план работы.

In clause the features of realization candidate and doctor's dissertation researches on pedagogics are analysed; the basic mistakes made by the beginning scientists are revealed; the ways of their overcoming are offered.

Key words: dissertation, research work, individual plan of work.